

РОЗДІЛ XII ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

1.1. Безпечне використання інформаційного середовища як соціально-педагогічна проблема

Розвиток сучасної молоді відбувається в умовах масштабного і різнопланового інформаційного впливу. Разом з цим, цей вплив мало вивчений та фактично є безконтрольним. Постійно зростаюча кількість засобів масової інформації та засобів масової комунікації є одним з провідних інститутів соціалізації в сучасному суспільстві, але опосередковують вплив більшості інших соціальних інститутів, пропонуючи власні моделі і перспективні образи розвитку для особистості. Інформаційне середовище розширюється, набуває складної структури та починає впливати на всі сторони життєдіяльності індивіда, формуючи поведінкові установки особистості, ціннісні орієнтації, критерії успішності, вторгаючись у сферу міжособистісної взаємодії [1]. Враховуючи досить сильний вплив на особистість інформаційного середовища, не можна ігнорувати ті загрози з якими стикається особистість. Деструктивний потік інформації, відсутність орієнтації на вікову специфіку інформаційних джерел, ведуть до спотворення варіантів розвитку особистості.

Виділяють наступні загрози в інформаційному середовищі на особистість. Інформаційні:

- Загроза ознайомлення з матеріалами небажаного змісту (порнографія, ненормативна лексика, суїцидального характеру, сектантські, расистські та ненависницькі, вибухові речовини, хакерські сайти) та загроза отримання недостовірної інформації.

Психологічно-моральні:

- Загроза залежностей (комп'ютерної, ігрової, Інтернет тощо), загрози прийняття моральних цінностей, що носять антисоціальний характер.
- Особистісної безпеки: загроза спілкування з небезпечними людьми (шахраями, збоченцями, грифферами тощо).

Протиправні дії:

- Загрози вчинення протиправних дій (хакерство, порушення авторських прав тощо).
- Загрози викрадення персональної інформації: загроза розголошення конфіденційних даних (прізвища, імені, адреси, номерів кредитних карток, телефону тощо).
- Загрози для персональних комп'ютерів: загроза проникнення вірусів, черв'яків, загроза завантаження шкідливого активного коду, загроза завантаження програм з прихованими функціями: троянів, клавіатурних шпигунів тощо[4].

Сучасні тенденції стрімкого розвитку Інтернет, його розповсюдження та доступність робить Інтернет залежність або адикцію особливо небезпечною загрозою. Виникнення Інтернет-адикції не підкоряється закономірностям формування залежностей, виведеним на підставі спостережень за курцями, наркоманами, алкоголіками або патологічними гравцями: якщо для формування традиційних видів залежностей потрібні роки, то для Інтернет-залежності цей термін різко скорочується: так 25 % адиктів набули залежність протягом півроку після початку роботи в Інтернеті, 58% - протягом другого півріччя, а 17% - незабаром по закінченні року. Крім того, якщо довготривалі наслідки залежності від алкоголю або наркотиків добре вивчені, то стосовно до Інтернет-адикції відсутня можливість довготривалого спостереження [2].

Від англійської мови Addiction - це схильність, згубна звичка. Видатний учений К.Д. Ушинський зазначав, що гарна звичка це моральний капітал, покладений людиною у свою нервову систему; капітал цей зростає безперервно, і процентами з нього користується людина протягом усього свого життя. Капітал звички від уживання зростає і дає людині можливість, як капітал матеріальний в економічному світі, дедалі плідніше використовувати свою найдорогоціннішу силу – силу свідомої волі – і зводити моральну будову свого життя дедалі вище, не починаючи щоразу своєї будівлі з фундаменту і не витрачаючи своєї свідомості і своєї волі на боротьбу з труднощами, які були вже раз переможені. Але коли гарна звичка є моральним капіталом, то погана в такій же мірі є морально несплаченою позикою, яка може заморити людину процентами, що безперестанно нарастають, паралізувати її найкращі починання і довести до морального банкрутства. Якби для викорінення шкідливої звички досить було одночасно хоч би найенергійнішого зусилля над собою, тоді

неважко було б її позбутись. Але звичка встановлюється потроху і протягом часу, викорінюється так само потроху і після тривалої боротьби з нею. Свідомість і воля повинні постійно стояти на сторожі проти поганої звички, яка залігши в нашій нервовій системі, підстерігає кожну хвилину слабості чи забуття, щоб з неї скористатися: така ж постійність у напруженні свідомості і волі найважчий, якщо і можливий, душевний акт [11].

Це ж відноситься і до використання інформаційного середовища і Інтернет зокрема. Зрозуміло, що інформаційне середовище є важливим елементом суспільства, що завдяки цьому феномену всесвітні інформаційні надбання є більш відкритими. Пошукові системи значно збільшують ефективність та скорочують час пошуку інформації. Але все це потребує сформованої культури використання інформаційного середовища, однією із складових цієї культури є надбання гарних звичок поведінки в інформаційному середовищі. У свою чергу погані звички шкодять ефективній роботі в інформаційному середовищі, зокрема в Інтернет-мережі.

В сучасності Інтернет залежність - це нав'язливе або компульсивне бажання увійти в мережу, перебуваючи в off-line, і неможливість вийти з Інтернету, перебуваючи on-line (Копаєва).

За визначенням американського вченого К. Янга, Інтернет залежність – це широкий термін, що визначає велику кількість проблем поведінки та контролю над потягами. Основні п'ять типів, які були виділені в процесі дослідження, характеризуються наступним чином:

- Інформаційне перевантаження (нав'язливий web-серфінг) - нескінченні подорожі по Мережі, пошук інформації по базах даних і пошукових сайтах.
- Пристрасть до віртуальних знайомств - надмірність знайомих і друзів в Мережі.
- Нав'язлива потреба в Мережі - гра в онлайніві азартні ігри, постійні покупки або участі в аукціонах.
- Кіберсексуальна залежність - непереборний потяг до відвідування порносайтів і заняття кіберсексом.
- Комп'ютерна залежність - нав'язлива гра в комп'ютерні ігри [12].

Така різноманітність впливів комп'ютерних технологій на особистість робить визначення причин формування залежності від них досить складним та об'ємним. У працях Є. Копаєвої розглядається виникнення адиктивної

поведінки через низку певних умов і причин. До них, в першу чергу відносяться загальне погіршення соціального становища, економічної нестабільності, невпевненість молоді у майбутньому, дитяча безпритульність і бездоглядність батьків за підлітками. Також автор виділяє біологічні, психологічні і соціальні впливи [5].

Усі вищезазначені причини можуть стати поштовхом до хворобливої пристрасті, оскільки завдяки цій адикції людина на деякий час може абстрагуватися від реального життя та зануритися у свій власноруч збудований світ, але з часом віртуальний світ витісняє реальний, що є небезпечним явищем та веде до дезадаптації особистості в суспільстві. Наслідком Інтернет залежності для психологічного стану особистості можуть стати порушення психічний станів адиктів: знижений настрій, самопочуття, активність, підвищений рівень тривожності. Для Інтернет адикта реальний світ нудний, нецікавий і повний небезпек, оскільки їх більшість – це люди, які погано адаптуються у соціумі. Внаслідок цього людина намагається жити в іншому світі – віртуальному, де все дозволено і вона сама встановлює правила гри. Це свідчить про дезадаптацію, неадекватне сприйняття адиктами себе і навколишнього світу. Тривога збільшується з наростанням свого роду дисонансу між «Я-віртуальним», який безсмертний і може все у віртуальному світі, і «Я-реальним», який є звичайною смертною людиною. З цієї точки зору вихід з віртуальної реальності є поверненням з ролі надлюдини в свій звичайний стан, який куди менше влаштовує адиктів. Основні механізми формування ігрової залежності засновані на потребах в ухваленні ролі відходу від реальності. Людина, що нормально адаптується в соціумі, не прагне до втечі від реальності, точно як і здорова особистість, що адекватно оцінює себе і інших, не прагне до ухвалення ролі іншої людини або істоти. Піти від реальності, приймаючи на себе чужу роль, намагаються лише дезадаптовані особистості, котрі неадекватно оцінюють себе. Також слід відзначити й потенційну загрозу для організму при роботі за комп'ютером. Це порушення опорно-рухового апарату: враження хребта – порушення постави, сколіоз; порушення променевоzap'ястного суглобу – тунельний синдром, артрози; порушення зору: зоровий синдром; очний синдром [5].

Наявність такої кількості небезпечних явищ в інформаційному середовищі змушує більш детально розглянути питання інформаційної безпеки особистості,

яке спрямовано на зниження негативних впливів з боку інформаційного середовища.

Згідно Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», Інформаційна безпека визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [9].

Науковець Т.А. Малих, розглядає інформаційну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави в інформаційній сфері від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує формування і повноцінний розвиток людини. Інформаційна безпека молодшого школяра педагогічно спрямовує процес розвитку у дитини знань про інформаційну загрозу та вміння протистояти їй для мінімізації наслідків психічного і морального впливу.

Інформаційно-психологічна безпека особи (у вузькому розумінні) - це стан захищеності психіки людини від негативного впливу, який здійснюється шляхом упровадження деструктивної інформації у свідомість і (або) у підсвідомість людини, що призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності [7].

Інформаційна безпека суспільства та його громадян - можливість безперешкодної реалізації суспільством та окремими його членами своїх конституційних прав, пов'язаних з можливістю вільного одержання, створення й поширення інформації, а також ступінь їх захисту від деструктивного інформаційного впливу [10].

Забезпечення безпеки особистості в інформаційному середовищі охоплює три напрямки, зокрема: створення програмного забезпечення, що покликано блокувати деструктивну інформацію; здатність держави створити умови для гармонійного розвитку й задоволення потреб особистості в інформації, незалежно від наявності інформаційних загроз; формування культури безпечного використання інформаційного простору. Але перші два напрями мають відчутні недоліки: програмне забезпечення, яке покликане блокувати

небажану інформацію, не може розпізнати прихованих загроз та з причини збільшення засобів комунікації стає неможливим контроль за інформаційним середовищем особистості. Другий напрямок не може виключити всіх загроз з боку Інтернет мережі, оскільки неврегульованість правових відносин при поширенні інформації в Інтернет мережі сприяє свободі поширення недостовірної та небезпечної інформації.

На нашу думку, найбільш ефективним напрямом забезпечення інформаційної безпеки є формування культури безпечного використання інформаційного середовища. Під культурою безпечного використання інформаційного середовища ми розуміємо сукупність правил поведінки в інформаційному середовищі, за допомогою яких особистість усвідомлює та освоює його як систему символів і знаків, прямих та зворотних інформаційних зв'язків в сукупності інформаційних полів, які створюються засобами масової комунікації та інформації, що зумовлює виникнення стану захищеності життєво важливих інтересів особистості, при якому унеможлиблюється негативний вплив на її інформаційну сферу і нанесення значної шкоди чи збитку соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку.

Одним із напрямів формування зазначеної культури є формування інформаційної культури людини. Під інформаційною культурою, в загальному сенсі, розуміють знання та навички, що дозволяють ефективно зберігати, обробляти та презентувати інформацію.

Інформаційна культура – правила поведінки людини в інформаційному суспільстві, способи та норми спілкування з системами штучного інтелекту, ведення діалогу у людино-машинних системах «гібридного інтелекту», користування засобами телематики, глобальними і локальними інформаційно-обчислювальними мережами. Вона включає в себе здатність людини усвідомлювати та засвоювати інформаційну картину світу як систему символів і знаків, прямих та зворотних інформаційних зв'язків, вільно орієнтуватися в інформаційному просторі, адаптуватися до нього [3].

Така культура розуміється як суттєвий компонент загальної культури особистості і суспільства, та включає в себе:

- розвинену потребу в отриманні нової значущої інформації;

- систему поглядів, переконань, знань і умінь, що забезпечують правильний, цілеспрямований самостійний пошук необхідної інформації;

- уміння виділяти з загального потоку інформації ту, яка необхідна для вирішення проблеми, досягнення мети;

- уміння використовувати різноманітні джерела інформації - як традиційні (енциклопедії, словники, наукові, науково-популярні та художні книги), так і сучасні електронні засоби інформації (Інтернет, телебачення, радіомовлення та ін.);

- уміння аналізувати інформацію, відрізнити достовірну інформацію від неправдивої;

- уміння критично ставитися до джерела інформації; вміння порівнювати, співвідносити, узагальнювати інформацію, отриману з різних джерел [8].

Не дивлячись на потенційну небезпеку інформаційного середовища для особистості, неможливо уявити сучасне суспільство без нього, його позитивні впливи безсуперечні, також Інтернет є високоефективним дослідницьким інструментом. Але із за низької культури використання інформаційного середовища у особистості виникають проблеми нераціонального використання часу та Інтернет залежності. Для уникнення негативних впливів з боку інформаційного середовища на людину необхідно систематично формувати культуру безпечного використання інформаційного простору, яка буде набуває ефективності, якщо:

- відбувається в умовах неперервності і цілісності реалізації системного, аксіологічного, діяльнісно-технологічного, синергетичного підходів.

- досягає результатів за умов стійкої мотивації особистості до безпечного використання інформаційного простору, організації праці в інформаційному просторі на засадах розуміння і відповідального ставлення до впливів інформаційного простору на психічне та фізичне здоров'я особистості.

- упровадження технологій навчання, що сприяють формуванню вмінь виявляти та ідентифікувати загрози інформаційного впливу й умінь компенсувати негативні ефекти інформаційного простору.

- підвищує інтерес особистості до безпечного використання інформаційного простору за рахунок добору традиційних та нетрадиційних засобів навчання, методів і форм.

Список використаних джерел:

1. Авдулова Т. П. Подростки в информационном пространстве / Т. П. Авдулова // Психология обучения. – 2010. – № 4. – С. 28-37.
2. Войскунский А. Е. Психологические исследования феномена интернет-аддикции / материалы 2-ой Российской конференции по экологической психологии. Тезисы. - М.: Экопсицентр РОСС. – 2000. – С. 251-253.
3. Коджаспирова Г.М. Словарь по педагогике / Г.М.Коджаспирова А.Ю.Коджаспиров. – Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с.
4. Ковальчук В. Н. До проблеми визначення поняття інформаційна безпека особистості в контексті морально-етичного виховання [Електронний ресурс] / В. Н. Ковальчук <http://virt.lac.lviv.ua/mod/book/view.php?id=3701&chapterid=30>
5. Копаєва Є.В. Комп'ютерна залежність. Інформаційний збірник / Є. В. Копаєва – Д. : ДПК ДНУ, 2010. – 50 с.
6. Малых Т.А. Педагогические условия развития информа-ционной безопасности младшего школьника: автореф. дис. на соиск. степени канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика» / Т.А. Малых — Иркутск, 2008. – 23 с.
7. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти): [підручник] / Остроухов В. В., Петрик В. М., Присяжнюк М. М. та ін.; за ред. Є. Д. Скулиша. - Київ : КНТ, 2010. –776 с.
8. Прихожан А.М. Информационная безопасность и развитие информационной культуры личности / А.М. Прихожан // Мир психологии. – 2010. - №3(63). – С.135-141.
9. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-У // Офіц. вісн. України – 2007. – № 8. – С. 9.
10. Соціально-правові основи інформаційної безпеки: [Навч. Посіб] / за ред. В. В.Остроухова. – Київ: Росава, 2007. - 496 с.
11. Ушинський К. Д. Твори / К. Д, Ушинський : в 6 т. – Т.4. – Київ: Рад. шк., 1955 – 618 с.
12. Young K.S. Internet Addiction: Symptoms, Evaluation, and Treatment / K.S. Young – Professional Resource Press, 1999.

1.2. Культура безпечно використання майбутніми фахівцями соціономічної сфери інформаційного середовища

Визначення поняття «культура» достатньо неоднозначне, різні автори його тлумачать по різному. Вчений А. Моль стверджує, що існує більше 250 тлумачень поняття культура, крім цього це поняття може включати різний зміст в залежності від часу або місця, від характеру суспільства, що вивчається [10].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» подано п'ять означень слова культура — це: 1) сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії; те, що створюється для задоволення духовних потреб людини; 2) освіченість, вихованість; 3) рівень, ступінь досконалості тої чи іншої галузі господарської або розумової діяльності; 4) розведення якої-небудь рослини або тварини; культивування; 5) мікроорганізми, вирощені в лабораторних умовах у живильному середовищі [1].

Учений М. Каган стверджує, що культура є така форма буття, яка включає в себе: 1) «надприродні» якості людини. Такі, які не даються їй від природи, а формуються в неї у ході суспільного життя; 2) різноманіття предметів - матеріальних, духовних, художніх, – які становлять «другу природу», що виникає завдяки діяльності людини; 3) "надприродні" (в тому ж сенсі, що і якості людини) способи діяльності, за допомогою яких люди втілюють і добувають зміст, закладений в продуктах їх діяльності; 4) спілкування як спосіб реалізації потреби людей одне в одному. Людина у М. Кагана виступає з одного боку як творець культури, що створює в своїй діяльності її предметне буття, а з іншого - як творіння культури, що розвивається завдяки діяльності, яка дозволяє йому опанувати культурою і брати участь в її подальшому розвитку [14].

У роботах В. Межуєва та М. Злобіна поняття культура розглядаються як творча діяльність людини і, отже, може бути визначена як соціально значуща творча діяльність в діалектичному взаємозв'язку її результативного вираження і її процесуальності, що передбачає освоєння людьми вже наявних результатів творчості. Тобто перетворення багатства і досвіду людської історії у внутрішнє багатство індивідів знову втілюють зміст цього багатства у своїй соціальній діяльності, спрямованій на перетворення дійсності і самої людини [9, с.283].

Науковець Н. Островерхова робить висновок, що культура – це специфічний спосіб соціального життя і процес творчої самореалізації здібностей індивіда, який значною мірою визначається засобами

життєдіяльності людини і є одним із важливих чинників соціального розвитку [11].

Функції культури розглядала Л. Тіщенко, учена виділяє наступні функції культури: пристосувальна функція культури полягає в тому, що вона визначає спосіб життя людей, пристосовуючи його до характеру і рівня розвитку соціокультурного простору, включаючи й рівень продуктивних сил суспільства; пізнавальна функція культури полягає в тому, що певні її досягнення здатні ставати новими способами і засобами подальшого пізнання людиною навколишнього світу і самої себе, а також використання отриманого знання в практиці своєї практичної перетворювальної діяльності. В той же час сама культура, її стан і рівень розвитку здатні служити своєрідним індикатором успіхів людини в «олюдненні» природи і самої себе; інформативна функція культури полягає в тому, що вона не тільки накопичує і осмислює соціальний досвід і транслює його від одного покоління до іншого, а й поширює цей досвід серед населення певного регіону чи країни в межах одного і того ж покоління, транслює його іншим народам в процесах міжкультурної комунікації; комунікативна функція культури полягає в тому, що вона здатна створювати і дійсно створює ефективні засоби і способи взаємовідносин між людьми і народами та ефективного міжособистісного спілкування, забезпечує реальну можливість їх здійснення. Вона тісно пов'язана з інформаційною функцією, оскільки спілкування значною мірою полягає в обміні інформацією між людьми; нормативна функція культури полягає у здатності культури ефективно регулювати співіснування і співробітництво індивідів у складі суспільства, їх взаємовідносини і взаємодію, поведінку і характер спілкування [13].

Аналізуючи різні погляди на культуру, можна зробити висновки, що переважна більшість вчених згодні з тим, що формування культури є першочерговою задачею суспільства, що культура – це те що допомагає особистості соціалізуватися, розвиватися у суспільстві тощо. Також культура та суспільство взаємопов'язані, і якщо в суспільстві є зміни, вони також відбуваються у культурі. Сучасні тенденції інформатизації суспільства також залишили свій відбиток. З'являються такі поняття як інформаційна культура, медіа культура та електронна культура.

Під процесом інформатизації розуміють організований соціально-економічний процес створення оптимальних умов для задоволення

інформаційних потреб і реалізації прав громадян і організацій на використання інформаційних ресурсів цивілізації з використанням нових інформаційних технологій [3].

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та пов'язана з ним інформатизація це необхідний елемент науково-технічного прогресу, що дозволяє покращити роботу з інформацією, а це позитивно впливає на всі сфери життя в тому числі і на освіту. Але, нажаль, розвиток зазначених технологій розвивається більш стрімко ніж формування культури їх безпечного і ефективного використання. Тому виникає ряд загроз пов'язаних з невмілим використанням інформаційного середовища. Під інформаційним середовищем розуміємо сукупність інформаційних полів, які об'єднують всю інформацію (мережі Інтернет, друкована інформація, аудіо-, відео-інформація тощо) та інформаційно-комунікаційні технології. В. Голубєв вважає, що інформаційне середовище – це сфера діяльності суб'єктів, що пов'язана із створенням, реформуванням і споживанням інформації.

При вивченні законодавчої бази, у попередніх дослідженнях [12], нами було з'ясовано, що питання інформаційної безпеки особистості стоїть досить гостро в нашій державі. Зокрема проблематику безпеки інформаційного середовища можна зустріти, у документі розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки. У цьому документі приділено увагу проблемам інформаційної безпеки, яка розуміється як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації. Також проблематику інформаційної безпеки можна зустріти у законі України «Про Концепцію Національної програми інформатизації», в якому зазначено, що інформаційна безпека є невід'ємною частиною політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки.

На основі аналізу наукової літератури у попередніх дослідженнях можна виділити наступні загрози інформаційного середовища, що діють на особистість: контентні, психологічні, морально-духовні, фізіологічні, делінквентні.

Як бачимо загроз від процесу інформатизації досить багато. Науковець А. Дулатова вважає, що з огляду на вищезазначені тенденції виникає необхідність поставити інформатизацію в залежність від культурної свідомості. Нові інформаційні технології, на її думку, не наближують людину до бажаної гармонії, але навіть стають перепоною до цього. Ілюзія про всесилля інформації та інформатизації привело до переваги технократичного мислення. Воно поширюється на всі сфери життя, в тому числі на взаєностосунки людей, що призводить до дисбалансу у суспільстві. І єдиною протипагою в цій ситуації може бути тільки культура в цілому та її інтегральна складова – інформаційна культура [4].

Учена М. Гендіна вважає, що інформаційна культура особистості – одна зі складових загальної культури людини; сукупність інформаційного світогляду і системи знань і умінь забезпечує цілеспрямовану самостійну діяльність з оптимального задоволення індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так і нових інформаційних технологій. Вона є найважливішим фактором успішної професійної і непрофесійної діяльності, а також соціальної захищеності особистості в інформаційному суспільстві [3].

Інформаційна культура є підсистемою культури, яка формується під впливом процесу інформатизації суспільства і включає в себе все різноманіття результатів діяльності людини в інформаційній сфері суспільства, а також кошти, види і технології цієї діяльності.

Згідно з цим визначенням основними компонентами інформаційної культури є:

1. Інформаційні якості людини, що формуються у неї протягом життя і професійної діяльності. До них відносяться: інформаційна культура особистості, інформаційна та комп'ютерна компетентність і грамотність, інформаційне світорозуміння і інформаційний світогляд;

2. Різноманіття предметів нової інформаційної культури – матеріальних, духовних і художніх. Це можуть бути електронні книги, електронні бібліотеки, музеї і картинні галереї, твори екранної культури тощо;

3. Способи діяльності людини в інформаційній сфері. До них відносяться інформаційні технології, які створюються і використовуються в сфері культури, як фахівцями, так і звичайними користувачами (пошук інформації, мультимедіа, віртуальна реальність тощо);

4. Нові види та форми інформаційних комунікацій, які надають користувачеві все більш широкі можливості для спілкування в глобальних інформаційних мережах [7].

Зміст інформаційної культури особистості, її свідоме і цілеспрямоване формування за А. Дулатовою включають в себе кілька рівнів, що знаходяться в різних площинах.

У світоглядній площині гармонізація внутрішнього світу людини може здійснюватися шляхом усвідомлення нею сутності явищ, що відбуваються, пізнання законів і закономірностей поширення інформації в суспільстві, впливу її на особистість, теоретичного осмислення ролі інформації в контексті культури.

Формування інформаційної культури може розглядатися в морально-етичній площині, маючи на увазі виховання особистої відповідальності за поширення певної інформації, формування принципів і переконань, що перешкоджають соціально-деструктивної інформації, дезінформації, маніпулювання свідомістю людей.

У психологічній площині інформаційна культура особистості полягає у виробленні оптимальної реакції на інформацію, що надходить і адекватної поведінки, формуванні вміння діяти в умовах надлишкової інформації, оцінювати її якісну сторону, відбирати з маси відомостей достовірні, співвідносити її уже з наявною інформацією, критично її переосмислювати, згортати і розгортати, виробляти навички психогігієни сприйняття інформації, раціональні звички, властивості, що сприяють захисту від інформаційного шуму.

У соціальній площині інформаційна культура особистості полягає у формуванні соціально необхідного рівня інформованості, що виступає обов'язковою умовою соціалізації особистості та виконання нею різноманітних функцій в суспільстві.

У технологічній площині інформаційна культура полягає в оволодінні інформаційною технологією, знайомстві з інформаційними ресурсами суспільства, вироблення навичок пошуку потрібної інформації, її зберігання та використання [4].

Науковець А. Коломієць розглядає інформаційну культуру вчителя як систему знань, умінь і навичок із формулювання потреби в інформації;

здійснення пошуку необхідної інформації з усієї сукупності інформаційних ресурсів; з відбору, оцінювання, збереження знайденої інформації; з інтеграції, структуризації та створення нової інформації [6].

Окрім інформаційної культури, можна також виділити і електронну культуру, К. Колін вважає, що це нова галузь розвитку сучасної культури суспільства, яка формується на основі використання електронних засобів інформатики та пов'язаних з ними інформаційних і комунікаційних технологій у всіх сферах людської життєдіяльності. Електронна культура є підсистемою інформаційної культури та включає в себе нові інформаційні якості, засоби, способи і результати діяльності людини в цій сфері [7].

Близька по своєму змісту до попередніх понять і медіакультура, яку визначають як сукупність інформаційно-комунікативних засобів, матеріальних та інтелектуальних цінностей, вироблених людством у процесі культурно історичного розвитку, що сприяють формуванню суспільної свідомості та соціалізації особистості. Медіакультура включає в себе культуру передачі інформації і культуру її сприйняття; вона може виступати і системою рівнів розвитку особистості, здатної читати, аналізувати, оцінювати медіатекст, займатися медіатворчістю, засвоювати нові знання за допомогою медіа [8].

К.Колін вважає, що великим недоліком сучасної системи освіти є те, що її зміст ще не спрямований на підготовку людини до життя і діяльності в нових умовах формування інформаційного суспільства. Причому мова йде не тільки про те, що не готується необхідна кількість фахівців для професійної діяльності в інформаційній сфері суспільства. Важливішим є те, що сама система освіти ще не орієнтована на формування нової інформаційної та електронної культури як особистості так і суспільства, що будуть адекватними тій новій інформаційній реальності, яка уже сьогодні оточує кожну людину, змінює весь їхній образ життя, багато цінностей, звичні стереотипи поведінки [7,с.143].

Ми згодні з твердженням автора, оскільки освіта дійсно не звертає необхідну увагу на підготовку майбутнього фахівця соціономічної сфери до небезпек інформаційного середовища, не формує культуру його безпечного використання інформаційного середовища. Звісно, якщо фахівець соціономічної сфери не володіє зазначеною культурою, то формувати її в учнів йому дуже важко.

В комплексі зазначені вище різновиди культур, можуть забезпечити безпеку в більшості випадків при роботі з контентом інформаційного середовища, але нажаль цього недостатньо для того щоб убезпечити особистість від небезпек.

Досить велике значення для безпечного використання інформаційно-комунікаційних технологій має і фізична культура особистості, яка визначає рівень сформованості правильного відношення людини до свого здоров'я і фізичного стану, обумовленого способом життя, системою збереження здоров'я та фізкультурно-спортивною діяльністю, знанням про єдність гармонії тіла і духу, про розвиток духовних і фізичних сил [5].

Необхідність формування фізичної культури в контексті безпечного використання інформаційного середовища, зумовлена її потенціалом щодо запобігання функціональним порушенням органів зору, збереження опорно-рухової, серцево-судинної, нервової, імунної та інших систем організму, завдяки правильному використанню, ефективному розподілу навантаження, режиму праці та відпочинку під час використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Ми вважаємо, що емоційна культура, що містить у собі: вихованість емоцій, рівень розвитку емоцій, передбачає емоційну чуйність і відповідальність за свої переживання перед собою і оточуючими [5], також є необхідним елементом забезпечення захисту психологічної сфери людини. Особливо це важливо по відношенню до подолання різних видів адикцій. Оскільки залежність від соціальних мереж, комп'ютерних ігор, мережі Інтернет, збільшуються та становить загрозу для особистості.

Важливо розуміти, що формування культури безпечного використання інформаційного середовища майбутнього фахівця соціономічної сфери – це поєднання багатьох видів культур, які перетинаються під час використання інформаційного середовища, та надають змогу особистості майбутнього педагога за умови їх сформованості, приймати вірні рішення у небезпечних ситуаціях.

Отже, розглянувши ризики, з якими стикаються майбутні фахівці соціономічної сфери в інформаційному середовищі та ознайомившись з поняттям культура, її різновидами, ми можемо зробити висновок, що *культура безпечного використання інформаційного середовища майбутніх фахівців соціономічної сфери* – це сукупність правил поведінки в інформаційному середовищі, за допомогою яких майбутній фахівець соціономічної сфери

усвідомлює та освоює його як систему символів і знаків, прямих та зворотніх інформаційних зав'язків, в сукупності інформаційних полів, які створюються засобами інформаційно-комунікаційних технологій і інформації, що зумовлює виникнення стану захищеності життєво важливих інтересів особистості, при якому унеможливується негативний вплив на її інформаційну сферу і нанесення значної шкоди чи збитку соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Голубєв В. О. Розслідування комп'ютерних злочинів [монографія]/ В. О. Голубєв. – Запоріжжя: «ЗІДМУ», 2003 – 296с.
3. Гендина Н. И. Формирование информационной культуры личности в библиотеках и образовательных учреждениях / Н. И. Гендина, Н. И. Колкова, И. Л. Скипор, Г. А. Стародубова. – М.: Школьная библиотека, 2002. – 288 с.
4. Дултанова А.Н. Информационная культура личности: [учебно-методическое пособие] / А.Н. Дултанова, Н.Б. Зиновьева. – М.: Либерей-Бибинформ, 2007. – 176 с.
5. Коджаспирова Г.М. Словарь по педагогике / Г.М. Коджаспирова А.Ю. Коджаспиров. – Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с.
6. Коломієць А.М. Основи інформаційної культури майбутнього вчителя: [Навчально-методичний посібник] / А.М. Коломієць, І.М. Лапшина, В.С. Білоус. – Вінниця: ВДПУ, 2006. – 88 с.
7. Колин К.К., Урсул А.Д. Информация и культура. Введение в информационную культурологию / К.К. Колин, А.Д. Урсул. – М.: Изд-во «Стратегические приоритеты», 2015. – 288 с.
8. Кириллова Н. Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну / Н. Б. Кириллова. 2-е изд.; перераб. и доп. – М.: Академический Проект, 2006. – 448 с.
9. Межуев В. М. Идея культуры. Очерки по философии культуры / В. М. Межуев.-М.: Университетская книга, 2012. – 406 с.

10. Моль А. Социодинамика культуры: Пер. с фр. / Предисл. Б. В. Бирюкова. Изд. 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.
11. Островерхова Н. М. Методологія формування технологічної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу: [монографія] / Н. М. Островерхова – К.: Педагогічна думка, 2012 – 136 с.
12. Ризики з якими стикаються майбутні вчителі під час використання інформаційного середовища / А.О. Яновський // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського: зб. наук. пр. – 2014. – № 5-6 – С.71-77.
13. Тіщенко Л.М. Культура педагога: [монографія] / С. О. Заветний, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов, Л. М. Тіщенко. – Харків: «Міськдрук», ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2015. – 320 с.
14. Философия культуры / Под ред. М. С. Кагана, Ю. В. Перова, В. В. Прозерского, Э. П. Юровской — СПб: Издательство "Лань", 1998. – 448 с.

1.3. Педагогічні умови формування культури безпечного використання інформаційного середовища у майбутніх учителів

Першочерговим завданням під час формування культури безпечного використання інформаційного середовища, є добір такого змісту навчально-виховного процесу, який буде спрямований на мотивацію майбутніх учителів до діяльності, пов'язаною з набуттям знань, вмінь та навичок безпечного використання інформаційного середовища та прийняття норм та правил поведінки у ньому. Оскільки у мотивуванні до інтелектуальної діяльності значну роль відіграють емоції, зміст повинен бути спрямований на позитивний емоційний відгук у студентів під час процесу формування зазначеної культури. Для досягнення такого результату, необхідно забезпечити урахування потреб, інтересів ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця соціономічної сфери у використанні інформаційного середовища. Це буде сприяти емоційно-позитивної мотивації до безпечного використання інформаційного середовища майбутніми фахівцями соціономічної сфери.

Емоції є суб'єктивною формою існування потреб (мотивації). Тому важливо використання змісту, що сприяє створенню позитивних емоцій, що в свою чергу добре впливають на мотивацію. Емоційна привабливість будь-якої діяльності є потужним стимулом для її здійснення. Особливо це стосується у

роботі з інформацією, оскільки джерела її надходження є неконтрольованими, що сприяє поширенню негативних впливів на психо-емоційну сферу особистості з боку інформаційного середовища. Тому емоційна врівноваженість під час використання інформаційного середовища є актуальною проблемою сьогодення, та тісно переплітається з формуванням культури безпечного використання інформаційного середовища.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови, дається таке визначення поняття «емоція» – це суб'єктивний стан людини та тварини у формі безпосередніх переживань. Переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; душевне переживання, почуття людини (Великий тлумачний словник сучасної української мови);

Учений О. Я. Чебикін, у наукових працях виокремив вплив емоцій на зовнішні та внутрішні мотиви навчальної діяльності студентів, при цьому перші – зумовлюють необхідність навчання, роблять його привабливим через зовнішні фактори. Інші – виходять із змісту процесуального боку навчання, засобів реалізації діяльності та її результату. Емоції відображають відношення між мотивами та можливістю успішної реалізації мети діяльності, включаються у процес цілеутворення. Також вчений виділяє емоції які беруть участь в ефективній регуляції навчально-пізнавальної діяльності, це такі, як: подив, впевненість, сумнів, цікавість тощо [6]. Саме на основі цих емоцій і повинен підбиратися зміст навчально-виховного процесу, що покликаний мотивувати майбутніх фахівців соціономічної сфери до процесу пізнання.

До позитивних емоцій, що належать до класу інтелектуальних емоцій Є. Ільїн, відносить: подив, почуття здогаду, впевненість, сумнів. Вони не тільки виникають у ході розумової діяльності, але й спрямовуються на неї, оцінюють її успішність і неуспішність із погляду мотивів розумової діяльності й на підставі цієї оцінки активно впливають на хід розумового процесу для задоволення в завершальному підсумку пізнавальних потреб суб'єкта. Подібно до того, як увага дає концентрацію уявлення від усього, що заважає, що суперечить уявленню, так само емоція дає концентрацію реакції й затримує всі інші можливі діяльності. Емоція – це органічна хвиля, яка проходить через всю центральну нервову систему, придушуючи й засвоюючи все, що не має відношення до джерела емоційного зрушення [3].

Створення у навчально-виховному процесі емоційно-позитивного стану у майбутніх фахівців соціономічної сфери, є могутнім мотивом до формування в них культури безпечного використання інформаційного середовища. Одним із шляхів досягнення зазначеної мети, це залучення до змісту цікавих для студентів елементів інформаційного середовища, які забезпечать інтерес до діяльності з формування культури безпечного використання інформаційного

середовища. Врахування молодіжних тенденцій у використанні інформаційного середовища є необхідністю. Інформаційне середовище досить динамічне, воно постійно змінюється, з'являється все більше можливостей у мережі Інтернет. Молодь одна з таких соціально-демографічних груп, яка активно долучається до новітніх розробок у мережі Інтернет, приймає активну участь у різноманітних соціальних мережах, іграх, чатах, програмних засобах тощо. Для формування безпечного використання інформаційного середовища необхідно долучати до змісту актуальні, цікаві для майбутніх фахівців соціономічної сфери теми інформаційного середовища, що зробить його емоційно-привабливим та буде вмотивовувати майбутніх фахівців соціономічної сфери до формування культури безпечного використання інформаційного середовища.

Тому ми вважаємо, що важливою педагогічною умовою з формування культури безпечного використання інформаційного середовища є добір емоційно-мотиваційного змісту, що забезпечується урахування потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця соціономічної сфери, сприяє формуванню емоційно-позитивної мотивації до безпечного використання інформаційного середовища.

Під час використання інформаційного середовища, у майбутніх фахівців соціономічної сфери спостерігається низький рівень культури ефективного та безпечного пошуку інформації. Це значно збільшує час на пошук, обробку інформації, збільшує кількість непотрібних переходів по гіперпосиланням, що призводить до підвищення ризиків пов'язаних з негативними впливами інформаційного середовища. Навігаторські здібності під час використання інформаційного середовища є наразі нагальною необхідністю сучасного фахівця соціономічної сфери, оскільки це значно підвищують культуру використання інформаційного середовища, зокрема її безпековий компонент.

У словникових джерелах під поняттям навігація розуміють перегляд в комп'ютері інформаційних ресурсів, які мають певну структуру [5].

Науковець Р. Гіляревський, пояснює актуальність постановки завдання навігації в інформаційному середовищі таким чином, – сучасні засоби забезпечують користувача можливістю роботи з багатьма інформаційними ресурсами, які формуються та представляються національними та міжнародними центрами. Працюючи з цими ресурсами, користувач неминуче стикається з різноманітною класифікацією документів, що прийняті у

конкретних базах даних. Щоб правильно сформулювати свої запити, користувач повинен знати внутрішній механізм класифікації, що використовується в тому чи іншому інформаційному центрі. Цим пояснюється актуальність постановки завдання навігації, яка має на увазі створення прозорих для користувачів засобів спрямування пошуку при переході від одного інформаційного центру до ресурсу іншого – з адекватним відтворенням тематичного змісту [2].

Для ефективної навігації у інформаційному середовищі та, зокрема у мережі Інтернет, майбутнім фахівцям соціономічної сфери необхідно розуміти як працюють технології навігації по гіперсилкам, які інформаційно-пошукові системи існують та як їх використовувати, які програмні засоби (браузери, антивірусні програми тощо) необхідно використовувати для збільшення ефективності навігації та її безпечності. Але для ефективної та безпечної навігації недостатньо знати та вміти використовувати програмні засоби пошуку. Майбутній фахівець соціономічної сфери повинен володіти культурою навігації в інформаційному середовищі. Це поєднання технічних знань і вмінь пошуку інформації та її опрацювання з точки зору адекватної оцінки знайденої інформації, перевірки її достовірності, здатність критично сприймати отриману інформацію.

Тому ми вважаємо, що наступною педагогічною умовою формування культури безпечного використання інформаційного середовища у майбутніх фахівців соціономічної сфери має бути орієнтація педагогічного процесу на розвиток навігаторських здібностей, які забезпечують пошук нових знань, способів успішної діяльності, технологій безпечного використання інформаційного середовища.

Важливо також і розуміння майбутніми фахівцями соціономічної сфери загроз інформаційного середовища. Оскільки низька культура безпечного використання інформаційного середовища серед молоді, призводить до негативних впливів на особистість. Зокрема вільно діє пропаганда та розповсюдження наркотичних речовин, присутні ресурси що залучають молодь до тероризму та екстримізму. Провокується, та присутні прямі заклики до асоціальної поведінки. Насилля, жорстокість, булінг, агресія стали нормою та збирає все більше прихильників в Інтернет мережі та ЗМІ. Створюються спільноти, метою яких є обговорення шляхів скоєння суїциду. Розгалужена мережа азартних ігор та їх пропагування. Інтернет-шахрайство стало

поширеним явищем, безконтрольним з боку правоохоронних органів, та є таким, що не має кордонів.

Також слід зауважити, що є і негативні психологічні впливи на особистість з боку інформаційного середовища, для тих у кого слабка культура його безпечного використання. До них можна віднести адиктивну поведінку (ігрової та Інтернет залежності тощо).

Присутня загроза життю та безпеці, оскільки досить багато збоченців та шахраїв ховаються за неправдивими даними про себе, та маніпулюють жертвами. При не правильному використанні інформаційно-комунікаційних технологій можливі функціональні порушення органів зору, опорно-рухової (особливо хребта) та інших систем організму. Вірусні пошкодження інформаційно-комунікаційних систем також є поширеним явищем.

Розуміння цих загроз, знання їх класифікації та уміння розпізнавати, є важливим чинником безпечного використання інформаційного середовища майбутніми фахівцями соціономічної сфери. Тому ми вважаємо, що для формування культури безпечного використання інформаційного середовища у майбутніх фахівців соціономічної сфери необхідно впроваджувати педагогічну умову – усвідомлення майбутніми фахівцями соціономічної сфери важливості підвищення культури безпечного використання інформаційного середовища в умовах комп'ютеризації суспільства.

Для збільшення ефективності реалізації попередніх педагогічних умов, у навчальний процес необхідно включити також технології, які будуть спрямовані на поєднання пізнавальної активності майбутніх фахівців соціономічної сфери з активним використанням інформаційного середовища для отримання конкретних результатів у навчанні та дослідженнях. Таке поєднання в свою чергу вплине і на мотивацію майбутніх фахівців соціономічної сфери, оскільки Інтернет мережа стала середовищем розваг для молоді, та асоціюється з позитивними емоціями.

На нашу думку, такою технологією яка здатна поєднати процес пізнання, гру та інформаційне середовище є веб-квести.

Під веб-квестом Литвинова С. розуміє технологію самостійного активного навчання, що розвивається на принципах дослідницької діяльності з використанням ресурсів мережі Інтернет [4].

У роботах О. Багузиної, Веб-квест (webquest) визначається як, проблемне завдання-проект с елементами рольової гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси Інтернету. Веб-квести розробляються для максимальної інтеграції Інтернету в різні навчальні предмети на різних стадіях навчання, і охоплюють окрему проблему, навчальний предмет, тему.

На думку науковця, включення веб-квестів до навчально-виховного процесу дозволяє: розвивати навички інформаційної діяльності; формувати позитивне емоційне ставлення до процесу пізнання, підвищити мотивацію навчання, якість засвоєння знань з предмету, що вивчається; розвивати творчий потенціал студентів; формувати загальні вміння оволодіння стратегією засвоєння навчального матеріалу. При цьому тематика веб-квестів може бути самої різноманітною, проблемні завдання можуть відрізнятися ступенем складності [1].

У роботах Маргарет Томбс, веб-квест визначається як, завдання яке зосереджене на використанні веб інформації та орієнтованих запитів до неї, для покращення вмінь аналізу та оцінки. Захід спрямований на створення аутентичних, мотиваційних проблем які спрямовують студентів до ресурсів, які спонукають до аналізування, узагальнення та отримання результатів, які можна виміряти [7].

На нашу думку, для формування культури безпечного використання інформаційного середовища у майбутніх фахівців соціономічної сфери, залучення до навчально-виховного процесу веб-квестів є найбільш ефективною технологією. Оскільки це дозволяє занурити майбутніх фахівців соціономічної сфери в інформаційне середовище, але під час цього, контролювати виконання завдань та координувати запити в ньому, що дозволить ознайомити з загрозами інформаційного середовища, навчити їх обходити та нейтралізувати.

Отже, наступною педагогічною умовою для формування культури безпечного використання інформаційного середовища у майбутніх фахівців соціономічної сфери, ми вбачаємо у використанні у навчально-виховному процесі технологій веб-квестів які сприяють формуванню у майбутніх фахівців соціономічної сфери культури ефективного та безпечного використання Інтернет середовища.

Висновок. Ми вважаємо, що виявлені нами педагогічні умови: добір емоційно-мотиваційного змісту, що забезпечується урахування потреб,

інтересів, ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця соціономічної сфери, сприяє формуванню емоційно-позитивної мотивації до безпечного використання інформаційного середовища; орієнтація педагогічного процесу на розвиток навігаторських здібностей, які забезпечують пошук нових знань, способів успішної діяльності, технологій безпечного використання інформаційного середовища; усвідомлення майбутніми фахівцями соціономічної сфери важливості підвищення культури безпечного використання інформаційного середовища в умовах комп'ютеризації суспільства; використання у навчально-виховному процесі технологій веб-квестів які сприяють формуванню у майбутніх фахівців соціономічної сфери культури ефективного та безпечного використання Інтернет середовища; підвищать ефективність формування культури безпечного використання інформаційного середовища у майбутніх фахівців соціономічної сфери.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у практичній реалізації виявлених нами педагогічних умов у процесі формування культури безпечного використання інформаційного середовища у майбутніх фахівців соціономічної сфери.

Список використаних джерел:

1. Багузина Е. И. Веб-квест технология как дидактическое средство формирования иноязычной коммуникативной компетентности : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Е. И. Багузина. – Москва, 2011. – 238 с.
2. Гиляревский Р. С. Рубрикатор как инструмент информационной навигации / Р. С. Гиляревский, А. В. Шапкин, В. Н. Белоозеров. – СПб: Профессия, 2008. - 352 с
3. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб: Питер, 2001. – 752 с: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
4. Литвинова С. Г. Технології навчання учнів у хмаро орієнтованому навчальному середовищі загальноосвітнього навчального закладу / С. Г. Литвинова // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2015. – №3(47). – С. 49-66
5. Толковый словарь русского языка / под ред. Д. В. Дмитриева. – М.: Астрель: АСТ, 2003. — 1578 с.

6. Чебыкин А.Я. Диагностика и коррекция мышления у развивающейся личности / Л. Н. Цибух, А. Я. Чебыкин. – Одесса: ЮНЦ АПН Украины, 2002. – 172 с.
7. Thombs, Margaret M. Using webquests in the social studies classroom: a culturally responsive approach / Margaret M. Thombs, Maureen M. Gillis, Alan S. Canestrari . – Corwin Press, 2009. – 152 p.